

Marek Ruszkowski

Kielce, Uniwersytet Jana Kochanowskiego

Ewolucja normy językowej (na przykładzie form wariantywnych zawartych w Słowniczku błędów językowych Artura Passendorfera)

Słowa kluczowe: norma językowa, ewolucja języka, Słowniczek błędów językowych Artura Passendorfera.

Ewolucja języka to zmiany, którym język podlega w czasie jako twór społeczny. Jak zauważają autorzy Słownika terminologii językoznawczej:

Zmiany te jednak nie dadzą się ująć jako bezpośrednia paralela rozwoju społeczeństwa, co wynika z tego, że język stanowi narzędzie komunikacji społeczeństwa jako całości bez względu na jego wewnętrzne zróżnicowanie. Również nie można mówić o zmianach w kierunku „doskonalenia się” języka jako narzędzia porozumienia: każdy język w danej epoce odczuwany jest subiektywnie jako najdoskonalsze narzędzie dla społeczeństwa, które się nim posługuje (Gołąb i in. 1968: 165).

Mimo że ewolucja języka jest nieodłączną konsekwencją rozwoju cywilizacyjnego i intelektualnego społeczeństw,

od najdawniejszych czasów (ściśle mówiąc, od czasów, kiedy sobie uświadomiono, że języki ewoluują) była postrzegana jako czynnik destrukcyjny — przyczyna deterioracji w zakresie budowy i funkcjonowania języka (Walczak 2011a: 103).

Taka postawa wiąże się z puryzmem tradycjonalistycznym, który zakłada, że «czystość języka to wierność jego tradycjom, a uprawa języka to hamowanie jego rozwoju» (Buttler i in. 1973: 72). Ten sposób oceny faktów językowych polega na

uznawaniu języka pewnej epoki za wzorowy i, silnemu bądź umiarkowanemu, przeciwstawianiu się neologizmom leksykalnym lub, rzadziej, gramatycznym. W warunkach polskich, współczesnie, za język, do którego należy się odwoływać, uznaje się niemal wyłącznie polszczyznę okresu międzywojennego. Jest ona postrzegana jako język elegancki, pozbawiony wulgaryzmów, powszechnie używany przez ówczesne warstwy wykształcone, które przestrzegały norm dobrej polszczyzny (Markowski 2005: 129).

Puryzm tradycjonalistyczny ma umocowanie w kryterium historycznym poprawności językowej. Według niektórych językoznawców cieszy się ono znacznym powodzeniem. Witold Doroszewski zauważa:

Formy tchnące powagą dawności sprawiają wrażenie niepowszednich, uroczystych i tym samym mogą być odczuwane jako należące do lepszego stylu. Prócz tego, jeżeli jakaś forma ma za sobą długą tradycję, to już sam ten fakt niejako przesądza o niemożności jej kwestionowania: trudno

byłoby uznać w pewnej chwili za złe coś, co uświęcił dłuższy i powszechny zwyczaj językowy (Doroszewski 1950: 101).

Podobną opinię pół wieku później wyraził Marian Bugajski:

Kryterium to, dzisiaj przez niektórych językoznawców negowane, w mniejszym lub większym stopniu funkcjonuje jednak w świadomości społecznej, będąc sprawdzianem sądów, miernikiem i sposobem podejścia do niektórych zjawisk językowych. Staje się ono czasami ważnym argumentem przemawiającym na korzyść diachronicznej ciągłości form językowych w ich konfrontacji z nowszymi wariantami (Bugajski 1999: 104).

Jednak już W. Doroszewski poczynił poważne zastrzeżenia w odniesieniu do tego kryterium:

Ale nie można kryterium historycznego pojmować zbyt rygorystycznie; nie wszystko to, co w języku było kiedyś, niekoniecznie musi być ze stanowiska dzisiejszego dobre, ani też każda rzecz nowa nie jest zła z tego powodu, że nie znała jej dotychczasowa historia języka. (...) Język nie jest bytem, ale stawianiem się, w którym nie ma momentów zastoju, którego istotą jest ruch i ewolucja. Wystarczy uświadomić sobie tę podstawową prawdę, aby jednocześnie zrozumieć względny charakter kryterium historycznego (Doroszewski 1950: 101).

Obecnie należy stwierdzić, że stosowanie kryterium historycznego jest bezzasadne (Walczak 1986, 1995), gdyż opieranie się na nim jest równoznaczne z zaprzeczeniem ewolucji języka (Walczak 2011a: 107).

Duński lingwista Otto Jespersen (1860–1943) dzielił zmiany językowe na postępowe, wsteczne i obojętne. Twierdził, że w języku przeważają zmiany postępowe, polegające na dążeniu do prostoty, regularności oraz skracania wyrazów (za Polański 1993: 139). Najczęstszy jest pogląd, że zmiany wpływające na doskonalenie sposobów wyrażania treści przez język dotyczą

przede wszystkim słownictwa, które musi się systematycznie przystosowywać do ciągłych zmian zachodzących w strukturze społeczno-ekonomicznej każdej społeczności językowej (Polański 1991: 78).

O ile ewolucji języka poświęcone są hasła w leksykonach językoznawczych, omawia się ją w licznych pracach z zakresu diachronii pokazujących rozwój języka, a termin «ewolucja języka» pojawia się w tytułach licznych opracowań (np. Bajerowa 1965, 1986, 1998; Migdał i in. 2009), o tyle ewolucja normy językowej nie jest zbyt często przedmiotem refleksji językoznawczej (Gruszczyński 1990; Walczak 2011a). Dzieje się tak zapewne dlatego, że trudno jest jednoznacznie wskazać moment rozwoju języka, w którym jakąś innowację należy uznać za funkcjonalną, wystarczająco rozpowszechnioną w języku inteligencji humanistycznej i włączyc ją do normy skodyfikowanej:

Zazwyczaj twierdzi się, że system gramatyczny ewoluuje stosunkowo wolno, wolniej w każdym razie od systemu leksykalnego, nie oznacza to jednak, że we fleksji i składni zmiany nie zachodzą. Ich powolność i długotrwałość sprawiają zasadniczą trudność w ustaleniach normatywno-kodyfikacyjnych, nie wiadomo bowiem, który moment można uznać za początek obowiązywania owej reguły gramatycznej czy choćby tylko — uznania jej za równoprawną z poprzednią (Gruszczyński 1990: 167).

Niekiedy próbuje się prognozować zmiany językowe (Stieber 1969; Skubalanka 1979; Krzemień-Ojak, Nowowiejski (red.) 2001; Walczak 2011b).

Aby pokazać ewolucję normy językowej, porównałem formy wariantywne zawarte w Słowniczku błędów językowych i najważniejszych prawideł gramatycznych Artura Passendorfera (dalej SBJ) z rozstrzygnięciami normatywnymi, które podaje Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN pod redakcją Andrzeja Markowskiego (dalej WSPP), ponieważ jest on najnowszym, największym i najbardziej prestiżowym słownikiem ortoepicznym. SBJ liczy 112 stron, ukazał się w Warszawie w 1904 roku «nakładem i drukiem M. Arcy». Pierwsze wydanie WSPP ukazało się w 2004 roku, czyli opublikowanie obu prac dzieli dokładnie 100 lat. Jeśli jakiegoś hasła nie było w WSPP, sięgałem do Uniwersalnego słownika języka polskiego (dalej USJP), który jest drugim największym — po Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny pod redakcją Haliny Zgólkowej — współczesnym słownikiem ogólnym.

Porównanie obu słowników może budzić pewne wątpliwości. SBJ jest pracą niewielkich rozmiarów, opracowaną przez jednego autora, którego opinie normatywne są zapewne nacechowane dużym stopniem subiektywności. Świadczy o tym chociażby następujący fragment Przedmowy: «Otwarcie i bez ogródki zaznaczyliśmy błędne formy, podane w gramatyce szkolnej, oraz formy poprawne, które podręczniki nasze niesłusznie potępiają» (SBJ: 4). Chodzi o Gramatykę języka polskiego szkolną (Matecki 1878). Poza tym A. Passendorfer (1864–1936) był nauczycielem i dyrektorem szkół średnich. Jako polonista i germanista miał zapewne wiedzę językoznawczą, nie był jednak naukowcem sensu stricto. Natomiast WSPP jest dziełem obszernym, opracowanym przez zespół językoznawców pod kierunkiem A. Markowskiego, słownikiem odwołującym się do normy dwupoziomowej (wzorcowej i potocznej) oraz zawierającym wyważone rozstrzygnięcia poprawnościowe.

Mimo tych różnic porównanie obu prac jest zasadne, pozwala bowiem, przynajmniej w pewnym zakresie, prześledzić ewolucję normy językowej w ciągu stu lat. Widać ją wyraźnie na przykładzie form wariantywnych, które mogą być alternatywne (równouprawnione w normie językowej), recesywne (jedna jest neutralna, druga przestarzała, wychodząca z użycia) oraz ekspansywne (jedna forma neutralna, druga innowacyjna, wchodząca z uzusu do normy językowej) (Markowski 2005: 38–39).

Zdecydowanie najczęściej jeden z wariantów (rzadko obydwa) jest wspólny dla obu słowników, jednak formy te nie stanowią jednorodnego zbioru.

Do grupy pierwszej należy zaliczyć warianty, które pokrywają się dokładnie w obu słownikach (na pierwszym miejscu podają formy zawarte w SBJ, na drugim — po myślunku — formy z WSPP), np.: *czytelnia, tych czytelní, rzadziej: czyteln — czytelní, rzad. czytelní; dokupować albo dokupywać — dokupować a. dokupywać; drukarnia, tych drukarní, rzadziej: drukarń — drukarní, rzad. drukarń; gubernator, l. mn. gubernatorzy albo gubernatorowie — gubernatorzy a. gubernatorowie; kawiarnia, tych kawiarní, rzadziej: kawiarn — kawiarní, rzad. kawiarní; kropla, tych kropli albo kropel — kropli a. kropel; mlaskać, mlaska albo mlaszcze — IX grupa koniugacyjna, 1. os. mlaskam a. mlaszczę; motyl, tych motyli, rzadziej: motylów — motyli, rzad. motylów; patrzeć, patrzył albo: patrzeć, patrzył — w WSPP dwa odrębne hasła; pośpiech albo pospiech, pośpieszyć albo pospieszyć — pośpiech, pospieszać a. pośpieszać; raźnie albo rażno — raźnie a. rażno. Należy tu również włączyć warianty, które różnią się tylko*

kolejnością: *grobla*, *tych grobel* albo *grobli* — *grobli* a. *grobel*; *kniaź*, l. mn. *kniaziowie* albo *kniazie* — *kniazie* a. *kniaziowie*; *na dobitek* albo *na dobitkę* — *na dobitkę* a. *na dobitek*; *sanie*, *tych sani* albo *sań* — *sań* a. *sani*; *żarna*, *tych żarn* albo *żaren* — *żaren* a. *żarn*.

Grupę drugą tworzą formy, które w SBJ są uznawane za równoprawne, a z których jedna traktowana jest w WSPP jako rzadka, np.: *chłopi* albo *chłopy* — *chłopi*, rzad. *ekspr. te chłopy*; *gracz*, *tych graczków* albo *graczy* — *graczy*, rzad. *graczków*; *kilkoletni* albo *kilkuletni* — *kilkoletni* rzad., p. *kilkuletni*; *klaskać*, *klaska* albo *klaszczę* — *klaszczę*, rzad. *klaska*; *kleszcze*, *tych kleszczy* albo *kleszczów* — *kleszczy*, rzad. *kleszczów* ‘narzędzie do chwytania’; *klęknąć*, *klęknął* albo *kląkł* — *klęknął*, rzad. *kląkł*; *łyżwa*, *tych łyzew* albo *łyżw* — *łyżew*, rzad. *łyżw*; *rość* (...) albo *róść* — *róść* rzad., p. *rosnąć*; *sluchacz*, *tych sluchaczów* albo *sluchaczy* — *sluchaczy*, rzad. *sluchaczów*; *świętobliwy* albo *świętobliwy* — *świętobliwy* rzad., p. *świętobliwy*; *tulacz*, *tych tulaczów* albo *tulaczy* — *tulaczy*, rzad. *tulaczów*; *wlec*, *wlekę* albo *wlokę* — *wlokę*, rzad. *wlekę*; *zgasnąć*, *zgasł* albo *zgasnął* — *zgasł*, rzad. *zgasnął*. Czasami kwalifikator rzad. umieszczony jest przy innych formach w obu słownikach: *piorun*, tego *piorunu*, rzadziej: *pioruna* — *pioruna*, rzad. *piorunu*; *tlusty*, *tluszcieszy*, rzadziej: *tlustszy* — *tlustszy* a. *bardziej tlusty*, rzad. *tluszcieszy*.

Trzeci zbiór stanowią warianty, z których jeden jest rzadki w SBJ, a równorzędny w WSPP: *hurmem* (rzadziej: *hurmq*) — *hurmq* a. *hurmem*; *kopalnia*, *kopalni*, rzadziej: *kopalń* — *kopalni* a. *kopalń*; *księgarnia*, *tych księgarni*, rzadziej: *księgarń* — *księgarni* a. *księgarń*; *latarnia*, *tych latarni*, mniej powszechne: *latarń* — *latarni* a. *latarń*; *mleczarnia*, *tych mleczarni*, rzadziej: *mleczarń* — *mleczarni* a. *mleczarń*; *nadwerężyć*, *nadwerężony* (rzadziej: *nadwyreżyć*, *nadwyreżony*) — *nadwerężyć* a. *nadwyreżyć*; *piwiarnia*, *tych piwiarni*, rzadziej: *piwiarń* — *piwiarni* a. *piwiarń*; *smutno*, rzadziej: *smutnie* — *smutno* a. *smutnie*; *tysięczny*, rzadziej: *tysięczny* — *tysięczny* a. *tysięczny*. Forma oboczna może być również w WSPP opatrzona kwalifikatorem stylistycznym, np. *ledwie* albo *ledwo* — *ledwie*, pot. *ledwo*.

Grupa czwarta to formy neutralne lub rzadkie w SBJ, a przestarzałe w WSPP: *goreć*, *gore* albo *goreje* — *gorzeć* a. *goreć*, *gorzeje*, *goreje*, przestarz. *gore*; *grunt*, *te grunta* (rzadziej: *grunty*) — *grunty*, przestarz. *grunta*; *hrabia*, *hrabiego* (rzadziej: *hrabi*) — *hrabiego*, przestarz. *hrabi*; *mądry*, *mędrszy* albo *mądrzejszy* — *mądrzejszy*, przestarz. *mędrszy*; *oltarz*, *tych oltarów* albo *oltarzy* — *oltarzy*, przestarz. *oltarów*; *pisarz*, *tych pisarów* albo *pisarzy* — *pisarzy*, przestarz. *pisarów*.

Do grupy piątej należy zaliczyć formy równorzędne lub rzadkie w SBJ, a niepoprawne w WSPP: *częsty*, *częstszy* (rzadziej: *częścieszy*) — *częstszy* (nie: *bardziej częsty*, *częścieszy*); *dogmat*, *te dogmaty*, rzadziej: *dogmata* — *dogmaty* (nie: *dogmata*); *drzemać* (rzadko: *drzymać*), *drzemka* (rzadko: *drzymka*) — *drzemać* (nie: *drzymać*); *egzamin*, *te egzamina* (rzadko: *egzaminy*) — *egzaminy* (nie: *egzamina*); *fontanna*, rzadziej: *fontana* — *fontanna* (nie: *fontana*); *gwizdać*, *gwizda* albo *gwizdź* — *gwizdź* (nie: *gwizdam*), IX grupa koniugacyjna; *hucznie* albo *huczno* — *hucznie* (nie: *huczno*); *inny*, rzadziej: *inszy* — *inny* (nie: *inszy*); *interes*, *te interesa* albo *interesy* — *interesy* (nie: *interesa*); *kajdany*, *tych kajdan* (rzadko: *kajdanów*) — *kajdan* (nie: *kajdanów*); *kaznodzieja*, *tych kaznodziei* albo *kaznodziejów* — *kaznodziejów* (nie: *kaznodziei*); *kocień* albo *kociół* — *kociół* (nie: *kociół*); *kołowrot* albo *kołowrót*, *kołowrotek*, rzadziej: *kołowrótek* — *kołowrót* (nie: *kołowrot*); *koszlawy* albo *koślawy* — *koślawy* (nie:

koszlawy); *liść*, *liśćmi* (rzadko: *liściami*) — *liśćmi* (nie: *liściami*); *litośny* (rzadziej: *litosny*) — *litosny* (nie: *litośny*); *łupieżca*, rzadziej: *łupieżca* (forma prawidłowa) — *łupieżca* (nie: *łupieżca*); *malarz*, *malarzów* albo *malarzy* — *malarzy* (nie: *malarzów*); *małomówny*, *małomówność*, rzadziej: *małomowny*, *małomowność* — *małomówny* (nie: *małomowny*); *migotać*, *migocze* albo *migota* — IX grupa koniugacyjna, *migoczę*, książk. *migocę* (nie: *migotam*); *muzułmanin* albo *muzułman*, *ci muzulmanie* (rzadziej: *muzułmani*) — *muzułmanin* (nie: *muzułman*), *muzułmanie* (nie: *muzułmani*); *niechęć* albo *niechęcy* — *niechęcy* (nie: *niechęć*); *ośm* albo *osiem* — *osiem* (nie: *ośm*, *osim*); *pojedynczy* albo *pojedyńczy* — *pojedynczy* (nie: *pojedyńczy*); *procent*, *te procenta* (rzadziej: *procenty*) — *procenty* (nie: *procenta*); *te sakramenta* (rzadziej: *sakramenty*) — *sakramenty* (nie: *sakramenta*); *skrzypce*, *tych skrzypiec* albo *skrzypców* — *skrzypiec* (nie: *skrzypców*); *statut*, *te statuty* albo *statuta* — *statuty* (nie: *statuta*); *talerz*, *tych talerzy*, rzadziej: *talerzów* — *talerzy* (nie: *talerzów*); *temperament*, *te temperamenta* albo *temperamenty* — *temperamenty* (nie: *temperamenta*); *testament*, *te testamenta* albo *testamenty* — IV grupa deklinacyjna rodzaju męskiego, czyli forma poprawna to *testamenty*; *wielbiciel*, *tych wielbicieli*, rzadziej: *wielbicielów* — *wielbicieli* (nie: *wielbicielów*); *wspólnik* albo *spólnik* — *wspólnik* (nie: *spólnik*); *wygwizdać*, *wygwizdże* albo *wygwizda* — IX grupa koniugacyjna, czyli *wygwizdże*, nie: *wygwizda*.

Rzadko zdarza się sytuacja odwrotna (grupa szósta), tzn. SBJ jakąś formę traktuje jako niepoprawną, a WSPP ją akceptuje, np.: *chuć*, *te chuci* (nie: *chucie*) — *chucie* a. *chuci*; *Kraków*, *ku Krakowu* (nie: *ku Krakowowi*) — *ku Krakowowi*, przestarz. *ku Krakowu*; *Lwów*, *ku Lwowu* (nie: *ku Lwowowi*) — *ku Lwowowi*, przestarz. *ku Lwowu*; *Tarnów*, *ku Tarnowu* (nie: *ku Tarnowowi*) — *ku Tarnowowi*, przestarz. *ku Tarnowu*; *przekonywać*, *przekonywam* (nie: *przekonuję*) — *przekonuję*, rzad. *przekonywam*; *żołędź*, *tej żołędzi* (nie: *ten żołędź*) — *ta żołędź* a. *ten żołędź* ‘owoc dębu’.

Zdarzają się również inne relacje między wariantami zawartymi w obu słownikach, np. *kaleka*, l. mn. *kaleki* (rzadziej: *kalecy*) — rodzaj żeński *te kaleki*, rodzaj męski *ci kalecy*; *sierść*, rzadziej: *sierć* — *sierść* (nie: *szerć*).

Odrębną klasę stanowią warianty, których WSPP nie notuje, wychodząc zapewne z założenia, że nie występują we współczesnej polszczyźnie: *album* (*ten*), rzadziej: *to album* — *ten album*; *arbuz* albo *harbuz* — *arbuz*; *arfa* albo *harfa* — *harfa*; *datatni* (rzadziej: *datatny*) — *datatni*; *inspektor*, *ci inspektorzy* albo *inspektorowie* — *inspektorzy*; *inwalid* albo *inwalida* — *inwalida*; *jeneralny* albo *generalny* — *generalny*; *kilkudziesięciu* albo *kilkudziesięć* (nie: *kilkadziesiąt*) *uczniów* — *kilkudziesięciu*; *klucz*, *tych kluczków* albo *kluczy* — *kluczy*; *kopiec*, *tego kopcia* albo *kopciu* — *kopcia*; *koral*, *tego koralu* albo *koralu* — *koralu*; *król*, l. mn. *królowie*, rzadko: *króle* — *królowie*; *krząknąć* albo *chrząknąć* — *chrząknąć*; *kulig* albo *kulik* (= ptak) — *kulik* ‘gatunek ptaka’; *kwoli* albo *gwoli* — *gwoli*; *lekarz*, *tych lekarzów* albo *lekarzy* — *lekarzy*; *lipki* albo *lepki* — *lepki*; *mleć*, *miele*, *mełł* (rzadziej: *mielł*) — *mełł*; *mnich*, l. mn. *mnisi* (rzadko: *mnichowie*) — *mnisi*; *mniszy*, rzadziej: *mnichowski* (w dziełach nowszych wzorcowych pisarzy spotykamy bardzo rzadko formę: *mnisi*) — *mnisi*, rzad. *mniszy*; *mól*, *tego móla*, *te móle* (we wszystkich przypadkach *ó*) albo: *mól*, *tego mola*, *te mole* — *te mole*, *tych moli*; *po trzeźwu* (w dziełach wzorcowych pisarzy znajdujemy niekiedy także

formę: *po trzeźwemu*) — *po trzeźwemu*; *przedaż*, częściej: *sprzedaż* — *sprzedaż*; *sen*, *temu snu* (często także: *snowi*) — *snowi*; *siedmnaście* albo *siedemnaście* — *siedemnaście*; *siedemset* albo *siedemset* — *siedemset*; *spódnica* albo *spodnica* — *spódnica*; *śmiało*, rzadziej: *śmiele* — *śmiało*; *śpichrz* albo *śpichlerz* (rzadziej: *spichrz*, *spichlerz*) — *spichlerz*, *spichrz*; *terać*, częściej: *tyrać* — *tyrać*; *tkacz*, *tych tkaczy* albo *tkaczy* — *tkaczy*; *wstrząsnąć*, *wstrząść* albo *wstrząsnął* — *wstrząsnął*; *wychodźca* (rzadziej: *wychodca*) — *wychodźca*; *wykoszlawić* albo *wykoślawić* — *wykoślawić*.

Wielu haseł zawartych w SBJ nie ma w WSPP (nie występuje żaden z wariantów), zostały więc porównane z hasłami USJP (na pierwszym miejscu podają formy z SBJ, na drugim z USJP): *ciasno*, *ciaśniej* (rzadko: *cieśniej*) — *ciasno*, *ciaśniej*; *deska*, rzadko: *deszczka*, *deskowy*, rzadko: *deszczkowy* — *deska*, *deskowy*; *doróżka* albo *dorożka*, *doróżkarz* albo *dorożkarz* — *dorożka*, *dorożkarz*; *dziejopisarz*, *tych dziejopisarzów* albo *dziejopisarzy* — *dziejopisarz* przestarz., dop. i bier. l. mn. -y lub -ów; *dzwon*, *tego dzwonu*, rzadziej: *dzwona* — *dzwonu*; *gospodarz*, *tych gospodarzów* albo *gospodarzy* — *gospodarzy*; *grabarz*, *tych grabarzy* albo *grabarzy* — -y lub -ów; *guślarz*, *tych guślarzów* albo *guślarzy* — -y lub -ów; *huragan*, rzadziej *uragan* — *huragan*; *jęczmień*, *te jęczmiona* (rzadziej: *jęczmienię*) — *jęczmienię*, *kilkodniowy* albo *kilkudniowy* — *kilkodniowy* przestarz., zob. *kilkudniowy*; *klekotać*, *klekocze* albo *klekota* — *klekocze* a. *klekota*; *kosarz* albo *kosiarz* — *kosiarz*; *kościółek*, rzadziej: *kościółek* — *kościółek*, *kościółek*; *krótka*, *krócej* (rzadziej: *króciej*) — *krócej*; *krzaczasty* albo *krzaczysty*, *krzaczasto* albo *krzaczysto* — *krzaczasto*, *krzaczasty*; *kurtyna* albo *kortyna* — *kurtyna*; *kurytarz* albo *korytarz* — *korytarz*; *kwokać*, *kwoka* albo *kwocze* — *kwoka* a. *kwocze*; *leniwie* albo *leniwo* — w USJP to synonimy; *łechtać*, *łechcze* albo *łechta* — *łechcze* a. *łechta*; *marnować*, rzadziej: *marnić* — *marnować*; *mówca*, rzadziej: *mowca*, *mównica* albo *mownica* — *mówca*, *mównica*; *mularz* (forma *murarz* wychodzi z użycia, spotykamy ją jeszcze bardzo często w języku książkowym) — *murarz*; *paszczyka*, rzadziej: *paszczeka* — *paszczyka*; *pergamin*, rzadko: *pargamin* — *pergamin*; *rozkosznie* albo *rozkoszno* — *rozkosznie*; *rzekomy*, *rzekomo* (rzadziej: *rzkomo*) — *rzekomy*, *rzekomo*; *smuga*, rzadziej: *ten smug* — *ta smuga*.

Wyjątkowo WSPP i USJP nie notują żadnego z wariantów zawartych w SBJ: *kończasty*, *kończysty* albo *kończaty*. Również bardzo rzadko brakuje wariantu wspólnego dla SBJ i WSPP. Wytotowałem tylko jeden taki przykład związany z różnicą ortograficzną — SBJ podaje: *grzązki*, rzadziej: *grzęzki*, a WSPP wyłącznie *grząski*. Także wyjątkowo wariant leksykalny w SBJ nie jest nim w WSPP ze względu na różnicę znaczeniową: *machina* albo *maszyna* — *machina* ‘ogromna, ciężka maszyna’.

Czasem występuje sytuacja odwrotna, tzn. SBJ podaje jedną formę, a WSPP dwie postacie wariantywne, choć zazwyczaj jedna opatrzona jest kwalifikatorem: *jeź*, *tych jeźów* — *jeży*, rzad. *jeźów*; *miękki* (nie: *miętki*), *miększy* — *bardziej miękki*, rzad. *miększy*; *szczypcy*, *tych szczypców* — *szczypiec* a. *szczypców*; *topola* (w niektórych okolicach mówią: *topoľ*, *topól*), *tej topoli*, *tych topoli* — *tych topoli* a. *topól*.

Porównanie wariantów zawartych w SBJ oraz w WSPP (ewentualnie w USJP) pozwala zaobserwować nieregularność ewolucji normy językowej. Po upływie stu lat niektóre formy mają taką samą ocenę normatywną, inne zostały uznane za niepoprawne lub w ogóle nie są

rejestrowane, jeszcze inne zostały opatrzone odmiennymi kwalifikatorami (*ekspr., pot., przestarz., rzad.*). Ale są również takie, które SBJ uznaje za rzadkie, a WSPP za równoprawne.

Poczynione obserwacje pokazują, jak trudnym i ryzykownym zadaniem jest prognozowanie rozwoju form językowych oraz ich normatywna ewaluacja.

Bibliografia

- Bajerowa I. 1965: Próba sformułowania kilku praw ewolucji języka (na materiałach z historii polskiego języka literackiego), *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* XXIII, s. 125–142.
- Bajerowa I. 1986: Znaczenie wariacji w ewolucji języka ogólnego, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* XL, s. 19–23.
- Bajerowa I. 1998: Dwa spojrzenia na ewolucję języka ogólnopolskiego, *Prace Filologiczne* XLIII, s. 45–51.
- Bugański M. 1999: *Pół wieku kultury języka w Polsce (1945–1995)*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Buttler D. i in. 1973: *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej*, wyd. 2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Doroszewski W. 1950: Kryteria poprawności językowej, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa.
- Gołąb Z. i in. 1968: *Słownik terminologii językoznawczej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Gruszczyński W. 1990: Ewolucja normy gramatycznej we współczesnej polszczyźnie (na materiale sondażu przeprowadzonego w Instytucie Dziennikarstwa UW), *Poradnik Językowy*, z. 3, s. 167–174.
- Krzemiń-Ojak S., Nowowiejski B. (red.) 2001: *Przyszłość języka*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Małecki A. 1878: *Gramatyka języka polskiego szkolna*, wyd. 9, nakładem autora, Lwów.
- Markowski A. 2005: *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Migdał J. i in. 2009: O zagadkach ewolucji języka, [w:] *Tajemnice rozwoju*, red. D. Bieńkowska, A. Lenartowicz, Wydawnictwo Archidiecezjalne, Łódź, s. 333–341.
- Polański K. 1991: Ewolucja języka, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 78.
- Polański K. 1993: Ewolucja języka, [w:] *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 139.
- Skubalanka T. 1979: O przewidywalności zmian językowych, *Język Polski* LIX, s. 264–271.
- Stieber Z. 1969: On the predictability of linguistic changes, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* XXVII, s. 19–22.
- Walczak B. 1986: O kryteriach poprawności językowej — polemicznie, *Poradnik Językowy*, z. 9–10, s. 625–632.
- Walczak B. 1995: Przegląd kryteriów poprawności językowej, *Poradnik Językowy*, z. 9–10, s. 1–16.
- Walczak B. 2011a: Ewolucja języka a kodyfikacja normy, *Język Polski* XCI, s. 103–108.
- Walczak B. 2011b: Norma a prognozowanie ewolucji języka, [w:] *Norma językowa w aspekcie teoretycznym i pragmatycznym*, red. A. Piotrowicz i in., Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań, s. 49–56.

Rozwiązanie skrótów

SBJ: A. Passendorfer, *Słowniczek błędów językowych i najważniejszych prawideł gramatycznych*, nakładem i drukiem M. Arcta, Warszawa 1904. — USJP: *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red.

S. Dubisz, t. 1–4, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003. — WSPP: Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN, red. A. Markowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

Summary

Evolution of the linguistic standard (illustrated with an example of variant forms contained in Artur Passendorfer's Concise Dictionary of Language Errors)

Keywords: language standard, evolution of the language, Artur Passendorfer's Concise Dictionary of Language Errors.

To show the evolution of the linguistic standard, variant forms contained in A. Passendorfer's Concise Dictionary of Language Errors and major grammar rules (published in 1904) were compared with normative determinations offered by PWN Great Dictionary of the Polish Language Usage ed. by A. Markowski (published in 2004). 100 years passed between the two publications. If any form was missing in the Great Dictionary of the Polish Language Usage, it was compared with a relevant entry in the Universal Dictionary of the Polish Language ed. by S. Dubisz (published in 2003). When comparing the variants in the two dictionaries, one can observe irregular evolution of the linguistic standard. After 100 years, some forms are assessed likewise in terms of the linguistic standard, while others are considered incorrect, are not recorded at all or had different usage labels (expressive, colloquial, dated, rare). Finally, there are some variants A. Passendorfer assumed rare, and the two contemporary dictionaries — as equal. The observations made in the research show how difficult and risky it is to predict the development of linguistic forms and their assessment in terms of the linguistic standard.
